

ЗАХАРЧУК В. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
права та процесу
(Хмельницький університет
управління та права)

УДК 343.74

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ, ЩО ВЧИНЕНЕ ГРУПОЮ ОСІБ

У статті проаналізовано особливості кваліфікації самовільного зайняття земельної ділянки, що вчинене групою осіб. Зроблено висновок, що кваліфікуючою ознакою самовільного зайняття земельної ділянки необхідно передбачити вчинення таких дій групою осіб за попередньою змовою.

Ключові слова: земельна ділянка, самовільне зайняття, група осіб, ознаки співучасті, наймані працівники.

В статье проанализированы особенности квалификации самовольного занятия земельного участка, совершенное группой лиц. Сделан вывод, что квалифицирующим признаком самовольного занятия земельного участка необходимо предусмотреть совершение таких действий группой лиц по предварительному сговору.

Ключевые слова: земельный участок, самовольное занятие, группа лиц, признаки соучастия, наемные работники.

The article analyzes the features of qualifications unauthorized occupation of land that is committed by group of persons. It was concluded that a qualifying characteristic of unauthorized occupation of land necessary to provide such acts a group of persons by prior agreement.

Key words: land, unauthorized occupation, group of individuals, signs of complicity employees.

Вступ. У ч. 2 ст. 197-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) однією із кваліфікуючих ознак самовільного зайняття земельної ділянки вказано вчинення цього злочину групою осіб. За таких умов двоє або більше осіб, об'єднуючи свої спільні зусилля, самовільно, тобто без жодних правових підстав, займають земельну ділянку і протиправно її використовують, чим грубо порушують гарантоване Конституцією та закріплене в Цивільному і Земельному кодексах України право власності та порядок його набуття. Непоодинокими є випадки здійснення спільного самовільного зайняття земельних ділянок декількома особами для вирощування товарної сільськогосподарської продукції, забудови їх закладами комерційної діяльності тощо.

Дослідження кваліфікуючих ознак самовільного зайняття земельної ділянки здійснено у працях таких науковців, як В.А. Бублейник, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, М.І. Панов, Г.Ф. Полєнов, А.І. Терещенко, І.К. Туліко, В.М. Федоров, М.В. Шульга. Однак і на даний час залишаються повністю не вирішеними певні питання щодо кваліфікації самовільного зайняття земельної ділянки, що вчинене групою осіб.

Постановка завдання. Аналіз особливостей кваліфікації самовільного зайняття земельної ділянки, що вчинене групою осіб, а також надання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства, що регулює дане питання.

Результати дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 28 КК України, злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою. М.Й. Коржанський зазначав, що групи взагалі без змови не буває і бути не може, оскільки групою може бути визнано кілька осіб (двоє чи більше) лише тоді, коли вони домовилися про спільне вчинення злочину. Тому, на його думку, у ч. 1 ст. 28 КК України йдеться не про наявність чи відсутність змови, а про час її виникнення – змова виникла (відбулася) не попередньо, а під час вчинення злочину, після його початку [1, с. 92]. На думку В.В. Кузнецова, така змова між співвиконавцями виникає лише тоді, коли один з них уже розпочав вчиняти діяння, належні до об'єктивної сторони складу злочину, а реалізація цієї змови відбувається у спосіб приєднання певних дій одного співвиконавця до дій, що їх продовжує вчиняти той, хто їх розпочав [2, с. 124]. Отож відсутність змови взагалі, навіть в процесі вчинення злочину, виключає співучасть.

Кваліфікацію самовільного зайняття земельної ділянки, що вчинене групою осіб, необхідно здійснювати, враховуючи запропоновані в кримінально-правовій науці об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті [3, с. 34]. До об'єктивних ознак такої групи слід відносити: 1) вчинення самовільного зайняття земельної ділянки двома або більше особами, які наділені ознаками загального суб'єкта злочину; 2) дії учасників групи узгоджені; 3) кожен із учасників групи виступає як виконавець або співвиконавець злочину і в повному обсязі або частково виконує діяння, що охоплюються ознаками об'єктивної сторони самовільного зайняття земельної ділянки; 4) вчинення злочину здійснюється за рахунок об'єднання зусиль співучасників – спільно, дії кожного із виконавців є взаємодоповнюючими, злочинний результат для них є спільним, між їх діями та суспільно небезпечними наслідками є причинний зв'язок.

До суб'єктивних ознак такої групи осіб потрібно відносити: 1) усвідомлення співучасниками суспільно небезпечного характеру своїх спільних дій, що включає взаємну обізнаність про вчинення злочину, усвідомлення спрямованості діяння щодо однієї і тієї ж земельної ділянки, розуміння фактичного змісту дій, усвідомлення факту спільного вчинення злочину; 2) передбачення неминучості або можливості настання в їх результаті суспільно небезпечних наслідків; 3) бажання брати участь у вчиненні злочину спільно з іншою особою та досягти певного злочинного результату; 4) змова на вчинення злочину є не попередньою, а такою, що виникла після початку вчинення злочину. Необхідно зауважити, що єдність мотиву і мети при вчиненні злочину групою осіб не є обов'язковою ознакою співучасті [3, с. 198]. Також при кваліфікації такої співучасті немає потреби посилатися на статті Загальної частини КК України, оскільки, як вірно вказує В.О. Навроцький, діяння учасників групи осіб без попередньої змови кваліфікуються безпосередньо за статтею Особливої частини КК України, яка передбачає вчинення злочину групою осіб [4, с. 266]. Тобто в цьому разі – лише за ч. 2 ст. 197-1 КК України.

Видається, що самовільне зайняття земельної ділянки, що вчинене групою осіб, може мати місце, наприклад, у разі, коли двоє і більше осіб, які здійснюють сільськогосподарську діяльність, спільно, шляхом використання наявної в них сільськогосподарської техніки розпочинають оранку земельної ділянки, засівають її певними зерновими культурами, а після збору врожаю ділять його між собою. Так, наприклад, дії Особи 3 та Особи 4 були кваліфіковані за ч. 2 ст. 197-1 КК України як самовільне зайняття земельної ділянки, що вчинене групою осіб, за те, що вони восени на земельній ділянці площею 59,82 га, не маючи правових підстав на її використання, за допомогою найнятої техніки посіяли озимий ячмінь. Після цього в липні наступного року вирощений врожай ними був зібраний і використаний в особистих інтересах [5].

Водночас відсутня така кваліфікуюча ознака в тому разі, коли працівники сільськогосподарського підприємства, виконуючи незаконну вказівку керівника, здійснюють самовільне зайняття земельної ділянки шляхом її оранки, посіву на ній сільськогосподарських

культур або коли особа наймає працівників, які на самовільно зайнятій земельній ділянці добувають корисні копалини тощо. Адже в такому разі особи, які фактично здійснюють самовільне зайняття земельної ділянки (наймані працівники), можуть не знати про неправомірність таких дій і вважати, що здійснюють звичайні сільськогосподарські роботи чи роботи по добуванню корисних копалин. У них відсутній умисел на самовільне зайняття земельної ділянки, вони не усвідомлюють спільний із керівником (замовником) характер вчинюваного діяння, не передбачають спільний суспільно небезпечний наслідок тощо, тому не підлягають кримінальній відповідальності. В таких випадках до відповідальності слід притягувати службову особу суб'єкта господарювання, яка надала вказівку на проведення робіт. На підтвердження можна навести такий приклад із судової практики. Керуючий відділенням «Березини» ТОВ «Наша Україна» Особа 1 дав вказівку підпорядкованим працівникам в період з серпня по грудень проводити обробіток трьох земельних ділянок загальною площею 71,67 га без документів на право користування ними, заподіявши такими діями значну шкоду власнику земельних ділянок. В результаті Особу 1 судом було визнано винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 197-1 та ч. 1 ст. 364 КК України [6]. У цьому разі саме керуючого Особу 1 слід визнавати виконавцем злочину, оскільки він вчинив самовільне зайняття земельної ділянки, використовуючи осіб (працівників товариства), які не усвідомлювали суспільну небезпеку своїх дій та діяли без потрібної для цього злочину форми і виду вини. Крім того, Особа 1 діяв від імені юридичної особи та з використанням її можливостей, що в кримінально-правовій науці розглядається як виконання злочину з використанням інших осіб, які, відповідно до закону, не підлягають кримінальній відповідальності за вчинене [4, с. 231–232]. Тому тут співучасть відсутня і посилання на ст. 27 КК України не потрібне.

Інша ситуація можлива в тому разі, коли керівник надає незаконну вказівку на здійснення самовільного зайняття земельної ділянки іншій службовій особі, яка, усвідомлюючи відсутність законних підстав на використання земельної ділянки, забезпечує її виконання. Так, дії директора Хмельницької філії ЗАТ «Агро-регіони» Особа 1 та головного агронома цього ж товариства Особи 2 були кваліфіковані за ч. 2 ст. 197-1 КК України як самовільне зайняття земельної ділянки, що вчинене групою осіб за таких підстав. Особа 1 попередньо обговорив з Особою 2 можливість посіву кукурудзи на полях, які належали на праві оренди ТОВ «А.Т.К.». При цьому вони обидва знали, що в них відсутнє право на використання вказаних полів. Після цієї розмови Особа 1 дав Особі 2 вказівку провести посів кукурудзи на полях ТОВ «А.Т.К.», а той в подальшому дав таку ж вказівку механізаторам і контролював проведення посівних робіт. В результаті були самовільно зайняті земельні ділянки загальною площею 346 га, чим заподіяно шкоду в розмірі 312 649,75 грн. [7].

Однак у разі, якщо особи (наймані працівники), які безпосередньо вчиняли самовільне зайняття земельної ділянки, виконуючи вказівки іншої особи, усвідомлювали суспільну небезпеку своїх дій, протизаконність наданої їм вказівки, спільний з організатором характер вчиненого, вони також повинні підлягати кримінальній відповідальності. Показовим в цьому плані може бути наступний випадок із судової практики. Особа 1 з корисливих мотивів та без відповідних дозволів організував видобування на території заказника місцевого значення «Острів Жуків» з дна водойми піску для подальшого його продажу як будівельний матеріал. Для цього він завіз на вказану територію землесосний снаряд та інше обладнання, необхідне для гідронамиву піску. Після цього Особа 1 найняв для робіт з гідронамиву піску з дна водойми Особу 4, Особу 5 та Особу 6. При цьому зазначеним особам було відомо, що місце їх роботи розташоване на території об'єкта природно-заповідного фонду, що роботи на території цього об'єкта без спеціальних дозволів заборонені і що такі дозволи відсутні. Особа 4, Особа 5 та Особа 6 на виконання незаконної вказівки Особи 1 усвідомлюючи, що їх дії є незаконними, протягом місяця на самовільно зайнятій земельній ділянці проводили видобування піску з дна річки, незважаючи на те, що лісничим, держінспектором з охорони навколишнього природного середовища, дільничним інспектором міліції їм роз'яснювалась протиправність їх дій, були складені протоколи про допущені порушення природоохоронного законодавства та вручалися приписи про негайне припинення робіт. Таким чином, Особа

І виступив організатором самовільного зайняття земельної ділянки, так як організував вчинення цього злочину, керував його підготовкою та вчиненням (його дії були кваліфіковані за ч. 3 ст. 27, ч. 2 ст. 197-1; ч. 3. ст. 27, ч. 1 ст. 252 КК України). Особа 4, Особа 5 та Особа 6 виступили виконавцями самовільного зайняття земельної ділянки, так як за відсутності будь-яких правових підстав, усвідомлюючи характер та суспільну небезпеку своїх дій (в тому числі їх протиправність), зайняли та фактично використовувати земельну ділянку для незаконного видобування піску та його складування з метою подальшого вивезення (їх дії були кваліфіковані за ч. 2 ст. 197-1; ч. 1 ст. 252 КК України) [8].

Також необхідно звернути увагу, що хоч у ч. 2 ст. 197-1 КК України йдеться про вчинення самовільного зайняття земельної ділянки групою осіб, але учасники такої групи можуть діяти і за попередньою змовою. Саме така ситуація мала місце в розглянутому випадку із судової практики.

Зважаючи на складність об'єктивної сторони самовільного зайняття земельної ділянки, досить сумнівною видається можливість його вчинення кількома особами без попередньої змови. Адже для вчинення самовільного зайняття земельної ділянки співучасникам необхідно узгодити свої спільні дії: визначити місцезнаходження земельної ділянки, яку має бути зайнято, та її конкретні розміри, вибрати певний спосіб її зайняття (огороження, розорювання тощо) та використання (вирощування сільськогосподарської продукції, добування корисних копалин, розміщення МАФів тощо), знайти працівників, які безпосередньо виконуватимуть роботи, підготувати необхідну техніку, придбати насіння, пальне тощо. У зв'язку з цим видається доцільним передбачити як кваліфікуючу ознаку самовільного зайняття земельної ділянки вчинення таких дій не тільки групою осіб, але і групою осіб за попередньою змовою. Саме така ознака більш повно характеризуватиме ознаку такої співучасті та відобразатиме відповідний ступінь суспільної небезпеки вчиненого.

Видається, що вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою також потрібно було б передбачити як кваліфікуючу ознаку самовільного будівництва будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці (ч. 3 ст. 197-1 КК України). Це пов'язано з тим, що, зважаючи на складність та тривалість будівництва, самостійно збудувати будівлю чи споруду досить важко. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність об'єднання зусиль кількох осіб для спільного вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та подальшого будівництва на ній будівель чи споруд. Крім того, об'єднання зусиль та матеріальних ресурсів кількох осіб значно полегшує вчинення самовільного будівництва, сприяє більш швидкому виконанню підготовчих робіт та швидшому завершенню будівництва. Вчиняючи самовільне будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці групою осіб за попередньою змовою, учасники такої групи можуть виконувати різні функції (один співучасник здійснює самовільне зайняття земельної ділянки, інший купує будівельні матеріали), але визначальним при цьому є те, що кожен з них діє в інтересах групи та сприяє іншим членам групи.

Необхідно вказати, що свого часу в КК УРСР 1960 р. як кваліфікуючі ознаки самовільного зайняття земельної ділянки передбачались організація групових дій, спрямованих на самовільне зайняття земельної ділянки або самовільне будівництво будинків або споруд та безпосередня участь в таких групових діях (ч. 3 ст. 199 КК УРСР 1960 р.). Серед проектів Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України» був законопроект, який передбачав доповнення КК України ст. 341-1, в ч. 1 якої пропонувалось встановити відповідальність за організацію групових дій, спрямованих на самовільне зайняття земельної ділянки, або самовільне будівництво будинків або споруд, а так само безпосередню участь у цих групових діях [9]. Однак цей законопроект був відхилений.

На даний час під поняття організації групових дій, спрямованих на самовільне зайняття земельної ділянки, можуть підпадати дії, пов'язані з підбурюванням групи людей на здійснення самовільного зайняття земель, розробку планів таких дій, керівництво діями групи людей тощо. Трапляються випадки здійснення самовільного зайняття земельних ділянок суб'єктами господарювання для забудови їх закладами комерційної діяльності – громад-

ського харчування, розважальними комплексами, котеджами. Причому такі ділянки досить часто є прилеглими до моря або знаходяться на незначній відстані від нього, що призводить до втрати санітарної та берегової зон. А дії щодо їх зайняття також можуть мати організований характер. У зв'язку з цим Р.О. Мовчан пропонує доповнити ст. 197-1 КК України такою кваліфікуючою ознакою, як організація групових дій, спрямованих на самовільне зайняття земельної ділянки [10, с. 11]. Але видається, що така кваліфікуюча ознака є зайвою, і дії особи, яка організувала самовільне зайняття земельної ділянки, слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 27 КК України та відповідною частиною ст. 197-1 КК України. Дії ж осіб, які безпосередньо здійснюють самовільне зайняття земельної ділянки й усвідомлюють суспільну небезпеку своїх дій – за відповідною частиною ст. 197-1 КК України або за ст. 53-1 КУпАП.

Висновок. Проведене дослідження особливостей кваліфікації самовільного зайняття земельної ділянки, що вчинене групою осіб дало змогу зробити висновок про те, що вчиняючи такі дії, злочинці отримують можливість швидше реалізувати свій злочинний намір, отримати більші прибутки від протиправного використання земель. Беручи до уваги особливості вчинення діяння при самовільному зайнятті земельної ділянки, неможливість виконання таких дій групою осіб без попередньої домовленості, необхідно також передбачити як кваліфікуючу ознаку самовільного зайняття земельної ділянки вчинення таких дій групою осіб за попередньою змовою. Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою також було б доцільно передбачити як кваліфікуючу ознаку самовільного будівництва будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці.

Список використаних джерел:

1. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів : [навч. посіб.] / М.Й. Коржанський ; 2-ге вид. – К. : Атіка, 2002. – 640 с.
2. Кузнецов В.В. Теорія кваліфікації злочинів : [підручник] / В.В. Кузнецов, А.В. Савченко ; за заг. ред. д. ю. н., проф. В.І. Шакуна ; 4-те вид., перероб. – К. : Алерта, 2012. – 316 с.
3. Галиакбаров Р.Р. Квалификация групповых преступлений / Р.Р. Галиакбаров. – М. : Юрид. лит, 1980. – 80 с.
4. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : [навч. посіб.] / В.О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
5. Вирок Білозерського районного суду Херсонської області у справі № 1 38/1 за 2011 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14918262>.
6. Вирок Радивилівського районного суду Рівненської області у справі № 1 14/10 за 2010 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9707249>.
7. Вирок Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області у справі № 1-142/2009 за 2009 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5523891>.
8. Вирок Голосіївського районного суду міста Києва у справі № 1-93/11 за 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/17140549>.
9. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо самовільного зайняття земельної ділянки) : Проект Закону України від 21.05.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/>.
10. Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво : автореф. дис. на ... к. ю. н. : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Р.О. Мовчан. – Київ, 2009. – 20 с.

